

DOI: 10.7251/GFP16063J

UDC: 340.113(497.11)"1804/1813"

Originalni naučni rad*Datum prijema rada:*
29. januar 2016.*Datum prihvatanja rada:*
8. jun 2016.*Prof. dr***Dragan
Jovašević***Redovni profesor Pravnog
fakulteta Univerziteta u Nišu
jovas@prafak.ni.ac.rs*

Osnovne karakteristike zakonodavstva Karađorđeve Srbije

Rezime: Paralelno sa borbom sa oslobođenje od viševjekovne turske vlasti, srpski narod pod Karađorđem je postavljao temelje moderne države. Kao jedan od napora upravljen u tom cilju jeste i pravno uređivanje društvenih odnosa. U okviru novouspostavljenog pravnog poretka izdvajaju se dva krivično-pravna akta – Zakonik prote Mateje iz 1804. godine i Karađorđev Kriminalni zakonik iz 1807. godine, koji iako fragmentarni i delimično sačuvani daju nam uvid u prilike i odnose Srbije toga vremena. Ovi se zakonski tekstovi tako nalaze na granici između srednjovekovnog krivičnog prava iz vremena Dušanovog zakonika kao najznačajnijeg pisanog pravnog spomenika ranog feudalizma i savremenog krivičnog zakonodavstva Srbije.

Ključne riječi: zakonik, krivično delo, sankcija, izricanje, sud.

UVODNA RAZMATRANJA

Ozbiljnost i zrelost svake države, od najstarijih vremena Staroga sveta do danas, ogleda se i u stanju zakonodavstva (pravnog sistema) kao skupa pravnih normi kojima se uređuju sve ili najveći deo oblasti društvenog, privrednog, javnog, ali i privatnog života. Ta raznolikost i celokupnost pravnih normi u smislu uređenih pravila ponašanja pojedinaca i pravnih lica ima za osnovni cilj da uredi i dovede u sklad različite, često i suprotstavljene interese drugih i time u <opštem, društvenom> interesu postavi osnove društvene discipline na određenom nivou.

U sistemu pravnih normi, po svom značaju, prirodi, karakteristikama i dometu primene, posebno se izdvajaju kaznenopravne (krivičnopravne) norme¹. Njima se utvrđuje sistem delikata (nedozvoljenih, protivpravnih, protivdruštvenih ponašanja) i osnove odgovornosti njihovih učinilaca, da bi potom od strane za to posebno određenih državnih organa prema takvim licima bile izricane i izvršavane određene vrste i mere krivičnih sankcija. Stoga je logično i opravdano da svaka država već u svom povelju, na početku svoga konstituisanja, teži da, u prvom redu, u cilju obezbeđenja i zaštite najznačajnijih

¹ Stojanović Z. (2000), Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, str. 36.

društvenih, ali i privatnih dobara i vrednosti, postavi sistem delikata i osnove za kažnjavanje njihovih učinilaca. Utvrđivanje osnova krivične odgovornosti učinilaca krivičnih dela kojima se povređuju ili ugrožavaju društvene vrednosti, dobra i interesi i izricanje i izvršenje krivičnih sankcija prema takvim licima² predstavlja jednu od uobičajenih delatnosti nadležnih državnih, javnopravnih organa – često posebno formiranih organa pravosuđa (policija, tužilaštvo, sud, zatvorske ustanove).

Upravo obezbeđenje zaštitne i garantivne funkcije pravnog poretka uopšte predstavlja jedno od polja koje je u vreme Karađorđeve Srbije došlo do punog izražaja. Naime, iako se radilo o mladoj, revolucionarnoj državi koja je za sve vreme svoga kratkog trajanja bila u procesu borbe, jačanja, širenja, promene granica i nesređenih međudržavnih odnosa sa brojnim centrima moći u Evropi (Pariz, Beč, Rim, London, Petrograd), ipak možemo reći da je u periodu 1804-1813. godine bila postavljena solidna osnova krivičnog zakonodavstva. Time je sama vlast težila da u celosti postavi efikasan, kvalitetan i blagovremen sistem zaštite i obezbeđenja ostvarivanja državnih funkcija.

U podeli zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, uočen je izvestan pomak iako u rudimentarnom obliku i formi. i to upravo u oblasti krivičnog prava. Naime, iako se radi o revolucionarnom i često surovom i strogom zakonskom tekstu, on je ipak težio da postavi temelj sistemu utvrđivanja odgovornosti i kažnjivosti za učinjeni delikt. Pri tome treba imati u vidu i svetle tradicije u oblasti krivičnog prava koje je na ovim prostorima datiralo još iz vremena procvata srednjovekovne feudalne Srbije (Dušanov zakonik donet na saborima 1349 i 1354. godine). Vreme Karađorđeve Srbije je i u drugim delovima Evrope siromašno pisanim pravnim spomenicima. U Francuskoj je tek 1810. godine donet Napoleonov Krivični zakonik, u Austrougarskoj monarhiji je snazi Kazneni sudski red Marije Terezije iz 1768. godine poznat i kao *Constitutio Criminalis Teresiana*. U osmanlijskom carstvu u primeni je šerijatsko pravo. To je, zapravo, vreme fragmenatarnog, rascepanog, partikularnog krivičnog prava kada su feudalni gospodari «sve i svja» na svom posedu, a slaba centralna vlast sa zakonodavnim nadležnostima je tek u povoju.

U takvim uslovima na početku 19. veka svakako da posebnu vrednost imaju prvi krivičnopravni akti³ doneti za vreme kratkog trajanja Karađorđeve Srbije. Oni u velikoj meri predstavljaju dokaz jednog od atributa državnosti Srbije svoga vremena. Iako su ovi zakoni po svom dometu, sadržini i dostignućima skromnog karaktera, ipak ne treba umanjiti njihovu veličinu posebno kada se imaju u vidu dve okolnosti : a) stanje u krivičnom zakonodavstvu Evrope toga vremena i b) burne, svakodnevnim ratnim dešavanjima, nemirne godine stasavanja Srbije toga vremena. Radi se o zakonima koji su nastali na osnovama običajnog prava ustaničkog vremena, ali tu se mogu nazreti i obrisi šerijatskog prava koje je više decenija unazad bilo u primeni u našim krajevima. Ono nosi revolucionarni pečat koji je trebao da služi potrebama ustanika i uspostavljanju nove države.

² Škulić M. (2014), *Krivično procesno pravo*, Beograd, str. 21.

³ “Zakoni Karađorđeva vremena (1804-1813)” (1987), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad, 1-3/87, str. 151-191.

ZAKONIK PROTE MATEJE NENADOVIĆA

Zakonik prote Mateje⁴ je donet 5. maja 1804. godine. Sastavio ga je prota Mateja Nenadović koji je potom odobren na skupštini valjevske nahije. Sam je autor naveo da je u pisanju Zakonika koristio Krmčiju i Justinijanove zakone. Iako se smatra da se Zakonik sastojao od 14-15 članova (puntova), danas je sačuvano samo sedam. Prema protinim memoarima, po usvajanju Zakonika, skupština je pozvana da odmah izabere po dva pošte- na čoveka za sudije⁵. Ostalo je nedovoljno poznato da li je ovaj Zakonik primenjivan samo na području ove nahije ili pak cele oslobođene zemlje.

Zakonik je skromnog obima, nedovoljno precizan i sistematičan, sa razuđenim odredbama. Nema odredbi opšteg dela krivičnog prava, niti principa na kojima se zasniva njegova primena. On sadrži samo krivičnopravne odredbe posebnog dela. Njima su predviđena pojedina krivična dela i sankcije (kazne) za njihove učinioce. U sedam sačuvanih članova Zakonika bilo je predviđeno čak pet krivičnih dela za čije su učinioce propisane kazne kao vrsta krivičnih sankcija: 1) novčana kazna (plaćanje štete za ukradenu stvar u dvostrukoj visini vrednosti te stvari), 2) telesne kazne (šiba ili štapovi)⁶, a za dva krivična dela i 3) smrtna kazna (streljanjem i stavljanjem na kolo). Telesne kazne su bile propisane samo po vrsti, a ne i po meri. Pored ovih glavnih kazni, za krivično delo lažnog svedočenja pod zakletvom (član 6.) kumulativno su bile predviđene i sporedne kazne : a) naknada štete za koju je učinilac dela svedočio ili b) gubitak lične časti i ugleda («da se takvom licu više nikad ni za šta ne veruje i da se svagda lažom proglašava»).

Ovim Zakonikom su bila predviđena sledeća krivična dela : 1) ubistvo (član 1.) – ka- žnjava se smrtnom kaznom (čerečenjem na kolu); 2) otmica (upotrebom sile otimanje de- vojke (član 2.) – za ovo se delo kažnjavaju ženik, kum ili stari svat telesnom kaznom (šibom ili štapom); 3) krađa domaće životinje (član 3.) – kažnjava se telesnom kaznom (šibom) i novčanom kaznom u visini dvostruke vrednosti ukradenog predmeta; 4) krivokletstvo (davanje lažnog iskaza ili krivo zaklinjanje (član 6.) – kažnjava se telesnom i novčanom kaznom, kao i gubitkom lične časti i ugleda i 5) prihvatanje za oružje pri svadi ili psovci (član 7.) – kažnjava se telesnom kaznom (štapom). Na kraju Zakonika su bila predviđena i dva vojna krivična dela i to : 1) bekstvo iz vojske (član 4.) za šta je propisana telesna kazna (šiba) i 2) bekstvo sa straže (član 5.) koje se kažnjava smrtnom kaznom (streljanjem).

KARADORĐEV KRIMINALNI ZAKONIK

Karadorđev Kriminalni zakonik⁷ (poznat i kao "Pravila vojena i narodna") prema pretpostavkama istoričara donet je od strane samog vožda 1807. godine⁸. Njegov je tekst

⁴ Živanović T. (1967), Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865. godine, Beograd, str. 7-8.

⁵ Nenadović M. (1957), Memoari, Novi Sad-Beograd, str. 92-93.

⁶ Grubač M. (2004), Telesna kazna u Srbiji 1804-1873, Beograd, str. 59-60.

⁷ Mirković Z. (2008), Karadorđev zakonik, Beograd, str. 11-14.

⁸ O vremenu nastanka ovog Zakonika u pravnoj istoriji ne postoji jedinstveno shvatanje. Tako Toma Živanović (Živanović T. (1910), Osnovi krivičnog prava, Opšti deo, Beograd, str. 21) sma- tra da Karadorđev zakonik potiče iz 1807. godine, dok Stojan Novaković (Novaković S. (1907), Ustavno pitanje i zakoni Karadorđevog vremena, Beograd, str. 117) uzima 1810. kao godinu nastanka ovog Zakonika.

pronađen tek 1903. godine u Državnoj arhivi Kraljevine Srbije. Imao je samo 38 članova (s tim da prvih četrnaest nije pronađeno tom prilikom, već su kasnije pronađeni prepisi članova: 9, 10, 40. i 41). Ostalo je nepoznato takođe i da li je ovaj Zakonik uopšte bio u primeni, ako jeste, gde je i do kada primenjivan. I ovde se radi o revolucionarnom zakoniku, kratkog i ograničenog obima, bez posebne sistematike i veće pravnotehničke savršenosti. Odgovarao je duhu i potrebama ustaničkog perioda. I on je po većini svojih odredaba sadržavao posebni deo krivičnog prava predviđajući pojedina krivična dela i kazne za njihove učinioce. Propisane kazne su bile stroge, surove i uglavnom su se svodile na telesno kažnjavanje. Radi se o strogom, gotovo »drakonskom» zakonu koji predviđa za svoje vreme aktuelna krivična dela za koja su propisane izuzetno stroge kazne.

Cilj je kažnjavanja, kao uostalom u najvećem delu Evrope toga doba, ostvarenje odmazde i zastrašivanja, i to ne samo kažnjenog lica (da ponovo ne izvrši krivično delo), već i građana uopšte da se uzdrže od kršenja pravila ponašanja i vršenja krivičnih dela. Stoga su propisane kazne, iako stroge i surove, skopčane sa mučenjem i nanošenjem nepotrebnih i prekomernih bolova, patnji i poniženja izvršavane takođe surovo, najščešće na javnim mestima i u sajamske (vašarske) dane, a samo izuzetno noću, u dva časa posle ponoći. Kada govorimo o sistemu kazni u Karađorđevom zakoniku, za razliku od prethodnog zakonskog teksta, treba ukazati da je ovde prihvaćen princip apsolutno određenih (fiksni) kazni, i to kako u pogledu vrste, tako i u pogledu mere (obima) kazni, budući da je sud pri odlučivanju o kazni učiniocu krivičnog dela bio vezan zakonom propisanom kaznom⁹.

Ali ovaj Zakonik ne sadrži samo krivičnopravne odredbe. Tako se ovde mogu naći i odredbe koje pripadaju drugim granama pozitivnog prava kao što su : ustavno, upravno (administrativno) i bračno pravo. Takve su odredbe o : razlozima i uzrocima za raspuštanje zakonito venčanih muža i žene u članu 29.; plati i drugim privilegijama seoskih starešina kao služitelja naroda u članu 32.; pravu naroda da bira sudije, kmetove i sreske knezove, ali ne i vojne starešine u članu 38.; o odgovornosti starešina u čl.38. i 39. i o zakletvi na vernu službu svih izabраниh starešina u članu 40.

U Zakoniku nije izvršena podela odredbi na opšti i posebni deo (iako je takva sistematika već bila poznata u krivičnom pravu Evrope počev od francuskog revolucionarnog Krivičnog zakonika iz 1791. godine). Među osnovnim pojmovima i institutima opšteg dela krivičnog prava najznačajnije su odredbe koje se odnose na osnove krivične odgovornosti i sistem kazni (kao osnovnih vrsta krivičnih sankcija). I ovaj Zakonik polazi od principa individualne krivične odgovornosti prema kome svako lice odgovara za svoje postupke lično i samostalno. To je inače opšteprihvaćeno shvatanje, ne samo pravne teorije, već i zakonodavstva toga vremena. No, ovaj Zakonik u članu 21. poznaje i institut »kolektivne odgovornosti svih momaka koji su određeni za stražu», ako se ma i jedan od njih uhvati na spavanju. Ovde se, dakle, radi o objektivnoj odgovornosti na bazi prouzrokovanja posledice.

Šta više, u odredbi ovog člana se može naći i naznaka danas opšteprihvaćenog in-

⁹ Solovjev A. (1932), "O Karađorđevom zakoniku", Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, broj od 25. Aprila 1932., str. 373.

stituta međunarodnog krivičnog prava – komandne odgovornosti ili odgovornosti pretpostavljenog¹⁰. Naime, Karađorđev Kriminalni zakonik, nastao u vreme teških sukoba srpskih ustanika i turske vojske, morao je na poseban način da zaštiti vojnu disciplinu i organizaciju ustaničke vojske, te da pooštri kažnjivost za svako neodgovorno postupanje ustanika. Stoga je Zakonik predvideo “za spavanje na straži” kaznu šibom i to prolaskom učinioca dela tri puta kroz stroj od 300 momaka, dok se njegov pretpostavljeni (<kaplar> – kako ga Zakonik naziva) kažnjava sa 50 štapova u dva sata ujutro (iako sam neposredno nije ostvario obeležja ovog krivičnog dela, već po osnovu <propuštanja dužnog nadzora ili pažnje prema potčinjenima).

Ovaj Zakonik, što je retkost za pravne spomenike s početka 19. veka, poznaje i institut saučesništva u više zakonskih odredbi¹¹. Tako je u članu 27. propisana kazna šibom za momka koji otme devojkicu, dok se pomagači kao : kum, dever i stari svat kažnjavaju za isto delo sa po 50 štapova, a ostali svatovi sa po 30 štapova. Podstrekavanje je kažnjivo prema odredbi člana 36. Ovde je propisano da se podstrekač na hajdučiju (starešina ili drugi činovnik koji je slao hajduke da haraju narod i njemu daju plen za što ih je on štitio) kažnjava smrtnom kaznom kao i sam hajduk. Sličan je slučaj predviđen i u članu 37. koji kažnjava preduzimanje radnje podstrekavanja od strane starešine ili sudije. Tako starešina ili sudija koji je podstrekavao lopove na krađu konja ili volova mogu biti kažnjeni kumulativnom kaznom : telesnom kaznom - šibanjem i lišavanjem vlasti .

Kazneni sistem predviđen ovim Zakonikom je razuđen. On poznaje više vrsta kazni. To su : 1) smrtne kazne (postoje dve vrste smrtne kazne - obična i ona kojoj prethodi mučenje i telesno kažnjavanje kao što je prebijanje nogu ili ruku), 2) telesne kazne (kojih ima tri vrste – šiba, mrtva šiba i štap), 3) kazna zatvora (član 19.) i to >> aps pola godine u gvožđu >> za nehatno ubistvo, 4) naknada štete porodici ubijenog kao vrsta imovinske (novčane) kazne (za slučaj nehatnog ubistva (član 19.) i 5) lišavanje vlasti (član 37).

Zakonik poznaje više vrsta smrtnih kazni. Prvo se ove kazne razlikuju po načinu izvršenja, pa se tako ona može izvršiti : vešanjem, streljanjem ili razapinjanjem na kolo, s tim što je izričito u određenim slučajevima isključena mogućnost davanja pomilovanja učiniocu dela kome je ona izrečena. Takva mogućnost isključenja pomilovanja propisana je odredbom člana 30. Kriminalnog zakonika. Dalje, smrtna kazna može biti obična ili kvalifikovana. Kvalifikovana smrtna kazna je ona kojoj prethodi mučenje i telesno kažnjavanje osuđenog lica. Postojalo je takođe i više vrsta telesnih kazni i to : šiba, mrtva šiba (prolazak do šest puta kroz stroj od 600 momaka) i štapovi (od 25 do 50 udaraca) . Od kazni lišenja slobode (koje danas predstavljaju najznačajniju vrstu kazne, najčešće propisivanu u zakonima i najčešće izricanu od strane sudova) postojala je jedna kazna i to kazna zatvora <>aps>> u gvožđu (sa okovima) sa vremenom trajanja do pola godine (šest meseci).

Princip “oko za oko” i “zub za zub” (talionski princip)¹² poznaje takođe ovaj Zakonik kod odredbi o odmeravanju kazne. Tako je u članu 31. predviđeno da će se za delo <>istraživanja, ubijanja i mučenja žena veštica>>, učiniocu učiniti upravo ono što je i on

¹⁰ Grubač M, op.cit., str. 61-62.

¹¹ Živanović T. (1967), op.cit., str. 10-13.

¹² Papazoglu D. (1954), Krivično pravo i pravosuđe u Srbiji (1804-1813), Beograd, str. 45-48.

sam prethodno činio <›veštici›> ostvarujući obeležja ovog krivičnog dela. Kada se radi o propisivanju kazni, zakonodavac se u ovom slučaju strogo pridržavao sistema apsolutno određenih kazni. Naime, sam je Zakonik za krivična dela propisao određene vrste i mere kazni koje sud može da izrekne učiniocima tih dela (osim u odredbi člana 41. koji je kasnije pronađen).

Interesantno je da da ovaj Zakonik¹³ poznaje, pored kazni, i posebnu vrstu krivičnih sankcija – mere bezbednosti. Radi se, naime, o specifičnoj meri koja se sastoji u “isključenju iz vlasti”, odnosno zabrani obavljanja određenih poslova, zanimanja ili delatnosti za određeno vreme učiniocu krivičnog dela koji je zloupotrebio svoje zanimanje ili profesiju radi vršenja krivičnih dela. Tako se starešina koji radi obavljanja kuluka u svoju korist ostavi selo bez zaštite (član 33.) ili starešina ili sudija (član 37.) koji sa lopovima deli plen (ukradenog konja ili vola) isključuju iz vlasti na određeno vreme ili se pak sveštenik koji venča otetu devojkicu (član 28.) doživotno lišava svoje parohije. Dakle, ovde se radi o privremenom ili trajnom oduzimanju prava osuđenim licima da se bave svojim zanimanjem ili profesijom koju su prethodno zloupotrebili radi vršenja krivičnog dela.

U posebnom delu, koji predstavlja najobimniji deo, Karađorđevog Kriminalnog zakonika jasno se mogu razlikovati dve celine : prva, koja sadrži opšta krivična dela i druga, koja sadrži vojna krivična dela. U njima su dati opisi pojedinih krivičnih dela i propisane kazne za njihove učinioce u skladu sa navedenim opštim odredbama. Krivična dela predviđena Zakonikom izložice, ne po zakonskoj sistematici, već po njihovom značaju, prirodi i karakteru u skladu sa danas opšte usvojenim kriterijumima.

Prvo “političko” krivično delo je predviđeno u odredbi člana 16. Ovo se delo sastoji u zlonamernom javnom pogovaranju o državi od strane sveštenika, starešine, vojnika ili kopača. Njegov se učinilac kažnjava smrtnom kaznom kao izdajnik države i špijun. Sledeće delo ove vrste je predviđeno u članu 17. koje se sastoji u zadržavanju pisma ili džebane (naoružanja ili municije) od strane Srbina. Radi se, naime, o posebnom obliku podrivanja vojne ili odbrambene moći ustanika, odnosno pojedinih sela koja su u svako doba morala biti spremna da se suprotstave turskim najezdama. Za ovo je delo propisana telesna kazna i to 50 udaraca štapom. U članu 24. je predviđeno krivično delo špijunaže. Delo čini Srbin koji tajno vodi <›špijunluk, te svoj rod izdaje›>. Za ovo je delo propisana telesna kazna – prebijanje obe noge i obe ruke na dva mesta uz naknadno razapinjanje učinioca na kolo¹⁴.

U članu 33. je predviđeno krivično delo utaje starešine koji prisvaja za sebe imovinu od sela ili kuluka, a što je bio dužan da preda u državnu kasu. Ovakvo će se lice isključiti od vlasti (dakle, takvom će se staršini zabraniti za određeno vreme vršenje vlasti).

Još jedno teško krivično delo ove vrste je predviđeno u članu 34. To je jatakovanje hajduku (davanje hleba i prikrivanje od seljana). Za ovo delo učinilac će se kazniti kao i sam hajduk. Hajdučija ili odmetništvo je bila česta pojava ne samo u Srbiji toga vremena. Stoga je ona kao krivično delo bila predviđena u članu 35. Kada se takvo lice uhvati, od

¹³ Janković D. (1848), “Karađorđev zakon”, Istorijski glasnik 2, Beograd, str. 16-21.

¹⁴ Živanović T. (1967), op.cit., str. 443-446.

strane suda će biti obavezano da naknadi svu korist koju je hajdukujući oduzeo, a potom će se telesno kazniti prebijanjem ruku i nogu, posle čega bi se razapinjao na kolo. Podstrekavanje na hajdučiju je takođe bilo kažnjivo u članu 36. Delo čini starešina, sudija ili drugi činovnik koji bi podsticao druge da odlaze u hajduke i da pljačkaju, te da sa njima dele plen. Podstrekač se za ovo delo kažnjavao kao i sam hajduk (shodno odredbi člana 35. Zakonika).

Posle “političkih” krivičnih dela Karađorđev zakonik je poznao i više dela protiv života i tela¹⁵. Tako su u čl. 18. i 19. bila predviđena krivična dela ubistva. U članu 18. je bilo predviđeno umišljajno i samovoljno ubistvo (lišenje života drugoga koji nije potegao pušku na izvršioca dela). Za ovo je ubistvo propisana smrtna kazna streljanjem i vešanjem. U članu 19. je pak predviđena kazna za nehотиčno ubistvo. U ovom slučaju se učinilac dela kažnjavao zatvorom – apsom u trajanju od pola godine u gvožđu (u okovima), s tim što je učinilac obavezan da ženi i deci ubijenog plati određeni iznos novčane kazne u visini koju sud odredi.

I u članu 20. je takođe predviđeno krivično delo protiv života i tela. Ono se sastoji u potezanju puške ili noža na drugoga. Učinilac ovog dela će se kazniti kao i za samo ubistvo – smrtnom kaznom. Ako pak učinilac pri potezanju puške ili noža na drugoga ovoga nehотice i ubije, kažnjava se kao i za nehottično ubistvo. Ako učinilac potegne hladno ili vatreno oružje na prazno, kažnjavao se telesnom kaznom od 50 udaraca štapom u dva puta (dva navrata). Deteubistvo (čedomorstvo) je predviđeno kao krivično delo u članu 30. Majka koja udavi svoje rođeno dete kažnjava se smrtnom kaznom bez ikakve milosti, dakle, bez mogućnosti da dobije pomilovanje vrhovnog vožda serbskog.

U članu 31. je predviđeno krivično delo koje je odgovaralo duhu toga vremena – <isterivanje, mučenje ili ubijanje veštice>. Učinilac se za ovo delo kažnjavao na isti način, istim mukama ili <delom> koje je i sam ženi označenoj kao veštica činio. Dakle, ovde se radilo o primeni principa talionskog kažnjavanja za učinjeno delo.

Potom slede “službena” krivična dela. Naime, Karađorđev Kriminalni zakonik je poznao više različitih krivičnih dela čiji su učinioci mogli biti : starešine, kmetovi, sudije, činovnici i druga službena lica. Tako je u članu 9. predviđena kazna za starešinu, vojvodu, kapetana, kneza ili sudiju koji je delio pravdu na nezakonit inačin (po prijateljstvu, kumstvu, srodstvu ili za mito). Takav će se učinilac pred narodom proglasiti za razoritelja narodne pravde, te će se lišiti zvanja (koje je i zloupotrebio za vršenje krivičnog dela). Ovde se radi o zloupotrebi službenog položaja i to određenih lica. U slučaju da se radi o licu koje je ovo krivično delo izvršilo primivši mito, <takav poklon ili drugu korist će sramotno, javno pred narodom vratiti licu od koga je uzeo>.

Jedno specifično “službeno” krivično delo predviđeno je u članu 37. Ovde je praktično propisana odgovornost za pomaganje u vršenju krađe. Naime, starešina i sudija koji sa učiniocima krađe deli ukradene stvari u cilju njihovog prikriivanja, kazniće se kao i sam učinilac krađe (shodno članu 26.), ali će mu se uz to kumulativno izreći i kazna lišenja vlasti.

¹⁵ Mirković Z. (2008), op.cit., str. 55-59.

U naknadno pronađenom članu Karadorđevog kriminalnog zakonika – članu 41. predviđeno je još jedno <službeno> krivično delo. Naime, starešina koji čini nepravde ljudima pri obavljanju starešinske vlasti, pa bude prijavljen, ako zamrzi i progoni svoga prijavioca, kazniće se za ovo krivično delo javnom osudom <što protiv zakona narodnog stoji>. Ali, ako je takav starešina nepravedno prijavljen i obvinjen, tada će se lažni prijavi-lac kazniti zatvorom (arestom).

Zatim, slede krivična dela iz oblasti “opšteg” kriminaliteta. Krivično delo koje je predviđeno u članu 23. sastoji se u zlostavljanju ili psovanju, dakle, vredenju sveštenika, starešine, činovnika, trgovca ili kmeta, sa ili bez povoda (razloga). Za ovo je delo propisana telesna kazna udaranjem 25 štapova u dva sata ujutro.

U članu 26. je predviđeno delo krađe životinja : vola ili konja, odnosno ovce ili jagnjeta. Za delo krađe krupnije stoke propisana je novčana kazna u visini vrednosti koju postavi vlasnik životinje uz primenu telesne kazne od 50 štapova u dva sata ujutro. Za krađu sitnije stoke propisana je novčana kazna u visini dvostruke vrednosti oduzete životinje i telesne kazne od 25 štapova.

Otmica devojke je predviđena u članu 27. Za ovo je delo predviđena različita vrsta i mera kazne zavisno od svojstva učinioca. Tako se momak za ovo delo kažnjava šibom i to prolaskom tri puta kroz špalir od 300 momaka; kum , dever i stari svat sa po 50 udaraca štapom; a ostali svatovi sa po 30 udaraca štapom. U slučaju da je ovako oteta devojka i venčana, u članu 28. je propisana kazna za krivično delo sveštenika koji se lišava parohije (dakle, onemogućava mu se da do kraja života obavlja posao, delatnost ili zanimanje koje je zloupotrebio na ovaj način).

Karadorđev Kriminalni zakonik iz 1807. godine je obuhvatao i više vojnih krivičnih dela. To je bilo logično jer je zaštitu i bezbednost oružanih “ustaničkih” snaga i njeno efikasno funkcionisanje trebalo obezbediti po svaku cenu.

Tako je u članu 10. predviđeno krivično delo seoskog ili vojnog starešine koji uzme pljačku u boju od vojnika kome ona pripada. Ovakvom se licu sudi od strane vojničkog suda javno pred svom okupljenom vojskom. Za ovo mu se delo izriče kazna oduzimanja čina ili starešinstva, uz obavezno vraćanje otete imovine.

U članu 14. predviđeno je krivično delo vojnika koji za vreme ili posle borbe bez opravdanja preda ili baci oružje iz ruku. Za ovo je delo propisana kazna mrtve šibe prolaskom učinioca šest puta kroz špalir od 600 momaka. I u sledećem članu propisana je kazna od 25 štapova za vojnika koji u vojsci bez pitanja i odobrenja starešine pušku izbaci.

U članu 21. je predviđeno krivično delo koje čine momci na straži koji zaspu. Za njih je propisana telesna kazna – mrtva šiba prolaskom tri puta kroz špalir od 300 momaka. Njihov pretpostavljeni starešina - kaplar, kako ga Zakonik naziv, kazniće se za isto delo (po osnovu propuštanja dužne pažnje i nadzora) sa 50 štapova u dva sata jutro. Ako pak patrola u vršenju službene dužnosti zataji (nesavesno vrši svoju patrolnu dužnost), pa se to otkrije, kazniće se svi članovi patrolne na isti način kao i stražari.

U članu 22. je predviđena kazna za posebno krivično delo primanja mita. Naime, ovo delo čini starešina, kapetan ili kaplar koji primi mito da bi iz vojske pustio vojnika da ide kući. Ovakvom učinioocu će vojnički sud izreći novčanu kaznu u visini iznosa novca ili druge vrednosti koji je primio kao mito, koju je dužan da plati svakom vojniku pod svojom komandom. Takav će se učinilac takođe lišiti vlasti, odnosno mogućnosti da obavlja posao, zanimanje ili profesiju koju je na ovaj način zloupotrebio radi vršenja krivičnog dela.

Sledeće vojno krivično delo je predviđeno u odredbi člana 25. Ovo delo čini vojnik koji svojevolejno tuđu stoku ubije ili oduzme tuđu hranu. On se kažnjava novčanom kaznom u visini dvostrukog iznosa ubijene životinje i telesnom kaznom od 25 štapova, odnosno za ukadenu tuđu hranu propisana je kazna šibom tri puta kroz 300 momaka.

IZRICANJE I IZVRŠENJE KAZNI

Za izvršena krivična dela njihovim učiniocima su izricane kazne od posebnih za to formiranih sudskih organa. Naravno, organizacija, nadležnost i postupak pred ovim sudovima su bili verna slika okolnosti i prilika vremena Karađorđeve Srbije. Tako je još krajem marta 1804. godine Karađorđe uputio svim nahijama poziv za obrazovanje sudova. Naime, vožd je tom prilikom pozvao da se iz svake nahije pošalju po dvojica starešina na skupštinu u Ostružnicu, uz koje bi išla i dva ili tri čoveka poštena za izbor sudija < jerbo se nije moglo bez suda obdržavati > .

Budući da su krivični zakonici toga vremena predviđali samo krivična dela i vrste kazni za njihove učinioce, to je sudu ostavljena velika samostalnost i sloboda u postupku odmeravanja, odnosno individualizacije kazne u svakom konkretnom slučaju (ako se uopšte o individualizaciji kao načinu odmeravanja kazne tada moglo govoriti). No, bez obzira na nedostatak pravnih propisa i preciznih pravila, ipak se može govoriti da je i tada vršena "faktička individualizacija" u kažnjavanju učinilaca krivičnih dela jer su sudovi za vreme Prvog srpskog ustanka pri izricanju kazne uzimali u obzir sledeće okolnosti : godine života učinioaca krivičnog dela, njegov pol, ranije vladanje i druga lična svojstva učinioaca¹⁶ .

U prvom periodu po otpočinjanju ustanka krivični postupak je vodio i učiniocima krivičnih dela kazne izricao lično vožd Karađorđe, često i samovoljno i bez mnogo milosti. On se nije mnogo pridržavao slova zakona, već je odluke donosio po svom < znanju i umenju, odnosno osećanju > . On je bio ne samo sudeća, već i vrhovna, dakle, najviša sudska vlast. Njegova ovlašćenja su se u krivičnim stvarima, zapravo, sastojala u vođenju istražnog postupka, neposrednom suđenju i izricanju kazni, ali i u vršenju nadzora nad drugim sudovima i u mogućnosti davanja pomilovanja. Prilikom suđenja Karađorđe je presude donosio neposredno, usmeno, posle kratkog < izviđanja okolnosti slučaja > , a kazne je izricao arbitrerno i samovoljno, čak ponekad ih je i sam lično izvršavao. Ostalo je u istorijskim izvorima zabeleženo da je on često nalagao Velikom sudu, ali i drugim sudskim organima u Srbiji toga doba, kako da postupaju u određenim slučajevima, kakve kazne da izriču, a posebno se to njegovo < uputstvo > odnosilo u oblasti izricanja smrtne kazne učiniocima najtežih krivičnih dela¹⁷ .

¹⁶ Iz presude broj 163 od 20. maja 1808. godine Protokola šabačkog magistrata vidimo da je momku odmerena kazna od stotinu batina, a devojci od pedeset kamdžija, a za drugi put imaće ovu kaštigu : da u vidu budu bačeni (Grubač M. (2004), op.cit.,str. 79).

¹⁷ U tom smislu navodimo pismo Magistratu kragujevačkom od 8. jula 1812. godine, pismo Vujici

Pored Karađorđa kao vrhovnog vožda serbskog, najviše političke, izvršne i sudske vlasti, sudsku nadležnost u krivičnim stvarima u Srbiji za vreme Prvog srpskog ustanka, imale su i mnoge glavešine, knezovi, momci, pa i bečari iz "voždove okoline".

Sa uspostavljanjem čvršće organizacione strukture vlasti i uspostavljanjem teritorijalne autonomije, Srbija je bila podeljena na nahije, a ova na srezove (knežine) na čijem čelu su se nalazili nahijski, odnosno knežinski knezovi. Na čelu pojedinih sela u srezovima nalazili su se kmetovi (seoski knezovi). Svi su oni imali, pored upravne (policijske), i sudsku vlast na svojim teritorijama, u obimu koji je obuhvatala teritorija pod njihovom upravom i na način koji im je položaj dozvoljavao. Nešto kasnije, u pojedinim gradovima, posebno onim sa vojnim posadama javljaju se nova upravna i policijska, odnosno vojna zvanja – kapetani. U vršenju sudske vlasti oni su bili nadležni za postupanje u krivičnim stvarima vojnih lica (dakle, sudili su vojnim licima za vojna krivična dela).

Do razdvajanja sudske od upravne vlasti dolazi tek 1811. godine kada je starešinama bilo zabranjeno da se mešaju u rad novosnovanih sudskih organa (magistrata), ali su oni i dalje sudili za vojna krivična dela. Prvi nahijski sudovi (magistrati – dobili su naziv po identičnim institucijama u gradovima severno od Dunava) počeli su da se osnivaju već 1805. godine. Najveću zaslugu za njihovo konstituisanje ima upravo Praviteljstvujušći sovjat (kao vrhovna sudska vlast)¹⁸. Oni su, pored sudske, obavljali i pojedine policijske funkcije kao što su : izdavanje putnih i stočnih pasoša, nadzor nad mehanama i hlebarnicama, određivanje pojedinih taksa i sl¹⁹.

Praviteljstvujušći sovjat je prvo 1805. godine, a potom i 1807. godine doneo "Uredbe o organizaciji sudova" kojima su uspostavljeni sudovi u svim nahijama. Oni su bili sastavljeni od trojice sudija (predsednika i dva člana) sa jednim pisarom ili sekretarom . Nahijski sudovi su bili nadležni za postupanje u svim krivičnim predmetima, sem u slučaju najtežih krivičnih dela (kao što su ubistva) kada su im u radu pomagale i vojne starešine. Ako se pak radilo o posebno složenim slučajevima (prema broju i težini učinjenih krivičnih dela ili broju njihovih učinilaca, odnosno učestalosti i dužini vremena vršenja krivičnih dela) predmeti su upućivani neposredno Praviteljstvujušćem sovjatu ili lično Karađorđu.²⁰

Protiv odluke suda nezadovoljna strana je mogla da izjavi žalbu Sovjetu, ali je ipak vrhovna sudska (kao i upravna) vlast pripadala samom voždu. U okviru Sovjeta bilo je posebno formirano popečiteljstvo (ministarstvo) pravosuđa koje je vršilo nadzor nad radom

Milićeviću od 26. januara 1813. godine i dr. (Grubač M. (2004), op.cit.,str. 83).

¹⁸ Još je 28. avgusta 1805. godine skupština ustaničkih glavešina održana u Borku nedaleko od Beograda donela odluku da "svaka nahija izabere po jednoga poštena i pametna čoveka, pa da se ti ljudi sastanu na jedno mesto, da sude i presuđuju sve veće raspre i tužbe zemaljske" (Arsenijević Batalaka L. (1898), Istorija srpskog ustanka, Knjiga prva, Beograd, str. 16-19).

¹⁹ Vukićević M. (1905), "Sudovi i njihovo uredenje za vreme ustanka od 1804-1813. godine", Policijski glasnik, Beograd, broj 32. od 14. avgusta 1905. godine i broj 36. od 11. septembra 1905. godine, str. 29.

²⁰ Tako izUreždenija Sovjeta za sud varoši valjevske od 1. januara 1809. godine proizilazi da su nahijski sudovi prestali da vode postupak za "smertno ubistvo", već su ih slali voždu ili Sovjetu.

pravosudnih organa i uopšte pravosudne funkcije. U pogledu vojnih krivičnih dela nadzor ove vrste je vršio takođe član Sovjeta, ali ministar (popečitelj) vojni.

Sa propašću Karađorđeve Srbije prestaje i funkcionisanje i postupanje ovako skromno uređenih sudova. Osim Narodne kancelarije koja je osnovana tek 1815. godine kao administrativni i reprezentativni organ sa sudskim ovlašćenjima na osnovu sporazuma novog srpskog knjaza Miloša Obrenovića i beogradskog vezira Marašli Ali-paše u Srbiji posle Prvog srpskog ustanka nije bilo posebnih sudskih organa. To je i razumljivo jer je vlast u svim oblastima društvenog i privatnog života ponovo preuzela osmanlijska carevina.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Danas je Republika Srbija moderna pravna država sa uspostavljenim efikasnim pravnim sistemom uopšte, pa i u oblasti krivičnog prava, koje je zasnovano na međunarodnim standardima. To je još jedna prilika da se setimo početaka razvoja i uspostavljanja temelja srpske državnosti. Tako se već sa pojavom pokreta za oslobođenje od viševekovne osmanlijske vlasti i sa prvim bitkama između srpskih ustanika i turske vlasti, javljaju napori za uspostavljanje institucija nove državne vlasti.

Jedan od atributa srpske državnosti svakako predstavlja i donošenje prvih pisanih pravnih spomenika u formi zakona kojima se težilo da se utvrdi sistem pravnih pravila ponašanja koja bi bila obavezna za sve bez obzira na razlike. Među pravnim aktima koji su doneti u vreme trajanja Prvog srpskog ustanka po svom značaju, karakteru i prirodi se izvajaju dva krivičnopravna akta. Jedan od njih je zakonik iz maja 1804. godine čiji je autor valjevski prota Mateja Nenadović. Drugi je Kriminalni zakonik koji je sastavio lično vožd Karađorđe.

Radi se, zapravo, o skromnim zakonskim aktima ograničenog obima i dometa, odnosno sadržine koji su se temeljili na običajnom pravu. Oni su imali za cilj da sistemom krivičnih sankcija, posebno kazni, i pravilima za kažnjavanje učinilaca krivičnih dela utvrde zabranjena, nedozvoljena i protivpravna ponašanja i tako obezbede efikasnu i kvalitetnu zaštitu najznačajnijih dobara i vrednosti Srbije toga vremena. Stoga se može reći da su ovi zakonici postavili temelje za dalji razvoj modernog pravnog sistema Republike Srbije. Na temeljima ovih zakonskih rešenja i nastale sudske prakse, kasnije je za vreme Miloša Obrenovića donet Kazniteljni (Kriminalni) zakonik za Knjažestvo Srbiju 1860. godine.

LITERATURA:

- Arsenijević Batalaka L. (1898), *Istorija srpskog ustanka, Knjiga prva*, Beograd
 Grubač M. (2004), *Telesna kazna u Srbiji 1804-1873*, Beograd
 Janković D. (1848), "Karađorđev zakon", *Istorijski glasnik 2*, Beograd
 Mirković Z. (2008), *Karađorđev zakonik*, Beograd
 Nenadović M. (1957), *Memoari*, Novi Sad-Beograd
 Novaković S. (1907), *Ustavno pitanje i zakoni Karađorđevog vremena*, Beograd
 Papazoglu D. (1954), *Krivično pravo i pravosuđe u Srbiji (1804-1813)*, Beograd
 Solovjev A. (1932), "O Karađorđevom zakoniku", *Arhiv za pravne i društvene nauke*, Beograd, broj od 25. aprila 1932.
 Stojanović Z. (2000), *Krivično pravo, Opšti deo*, Beograd

Škulić M. (2014), *Krivično procesno pravo*, Beograd

Vukićević M. (1905), "Sudovi i njihovo uređenje za vreme ustanka od 1804-1813. godine", *Policijiski glasnik*, Beograd, broj 32. od 14. avgusta 1905. godine i broj 36. od 11. septembra 1905. Godine "Zakoni Karadorđeva vremena (1804-1813)" (1987), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, Novi Sad, 1-3/87

Živanović T. (1910), *Osnovi krivičnog prava, Opšti deo*, Beograd

Živanović T. (1967), *Zakonski izvori krivičnog prava Srbije i istorijski razvoj njegov i njenog krivičnog pravosuđa od 1804. do 1865. godine*, Beograd

Prof. Dragan Jovašević Ph.D

Full Professor, Faculty of law University of Niš, e-mail: jovas@prafak.ni.ac.rs

The Basic Characteristics of the Law in Karadjordje's Serbia

Abstract: Parallel with the struggle for liberation of the long period of Turkish power, Serbian people lead by Karadjordje had put the base of modern state. One of the effort was to order in legal way all social relations. In the frame of newmade legal arrangment there were two criminal codes : The Act of Archpriest Mateja of 1804. and the Karadjordje's Criminal Act of 1807., which are partly preserved and still, by them, the circumstances and the relations in that Serbia can be understood till today. These criminal acts are in the borders between Middle Age criminal law from the Dusan's Code. as the most important written legal act of the Early Middle Age period, and modern Serbian criminal law.

Key words : Code, Criminal offence, Sanction, Impose, Court.